

Naar dr. Friis konkluderer som sin mening, at resultatet af mine studier over sundtoldsregnskaberne kildeværdi »ikke rækker videre end til at skabe en fuldstændig usikkerhedsfølelse over for Øresundstoldregnskaberne« (s. 230), tror jeg gerne, at dette foreløbig har været min anmelders personlige udbytte. Men allerede det noterer jeg som et resultat. Tænk om Weibull'erne havde faaet Steenstrup til at blive usikker overfor Sakse! Af hensyn til det paany bebudede saa vigtige arbejde om den engelske østersøhandel med sundtoldsregnskaberne som en hovedkilde er det dog at haabe, at denne usikkerhed maa blive overvundet, og at vor forstaaelse af denne enestaaende, saa vigtige, men tillige saa vanskelige kilde yderligere kan blive uddybet. Eet er i hvert fald sikkert: sundtoldsregnskaberne lader sig ikke mere benytte med et almindeligt forbehold om, at de er udprægede minimumstal.

Jeg har ikke saa meget rettet dette afsluttende svar til dr. Astrid Friis, som jeg anser det for formaalsløst at diskutere yderligere med i dette emne, som til tidsskriftets læsere som en dokumentarisk protest mod, at en bog af en anmelder kan forvrænges i den grad som her er sket. Med den haardnakkede gentagelse har det fjernet sig for langt fra undskyldelige fejl og misforstaaelser. Jeg maa gentage, at jeg staar fuldstændig uforstaaende over, at noget saadant kan hænde en specialist i handelshistorie, der har indlagt sig saa store fortjenester i dette og beslægtede emner.

Aksel E. Christensen.

Slutbemærkninger.

Selv om de i ovenstaaende indlæg rejste spørgsmaal paa flere punkter kunde foranledige fortsat diskussion kan jeg dog af pladshensyn i nedenstaaende kun tage nogle af disse op til drøftelse. I øvrigt kan flere kun besvares gennem fortsat forskningsarbejde.

Generelt skal jeg dog om Øresundstoldregnskaberne værdi som kilde til europæisk økonomisk historie sige, at saa vidt det paa forskningens nuværende trin kan overses, er de gennem et langt og saare vigtigt tidsafsnit med hensyn til vareopgivelser saa defekte, at de ikke kan staa alene.

Øresundstoldregnskaberne paalidelighedsgrad før visitationens indførelse 1618 har siden min undersøgelse fremkom 1925 været et aabent spørgsmaal. Dette er med de af Dr. Aksel E. Christensen i »Dutch Trade« fremlagte undersøgelser ikke blevet lukket. — Dr. Christensens udtrykkelige betoning i ovenstaaende indlæg af, at han heller ikke anser dette for at være tilfældet, kan ikke andet end glæde mig. Jeg skal beklage at maatte sige, at

et af de mest værdifulde bidrag, der i »Dutch Trade« er ydet til spørgsmaalets løsning (Adrichemsammenstillingerne) forekommer mig at være af ren negativ karakter, og at dr. Aksel E. Christensens forsøg paa at udnytte dette positivt forekommer mig at vise, at hans judgement i dette tilfælde har svigtet. Af mere positiv karakter er sammenstillingerne med notarialregistrene, men hvad disse kan give for tiden op til 1618, er i nogen grad begrænset (se ndfr.).

Dr. Aksel E. Christensen afæsker mig en udtalelse om, hvad jeg mener om, hvad der i øvrigt af ham fremføres til støtte for rekonstruktionen. Et Svar herpaa fører til lastetolden. Det i »Dutch Trade« appendix B (s. 441—443) fremlagte materiale afgiver, skønt det i høj grad har supplement nødigt — om korn- og saltprisernes variable karakter giver det fremlagte materiale (hentet fra fru Bangs tabeller) saaledes kun en ringe forestilling — i mine øjne et utvetydigt bevis for, hvor daarlig en maalestok for varenes indbyrdes værdiforhold, lastetoldens satser er. Alligevel udnyttes tallene for lastetoldens provenu og tal udregnet efter dens satser for hovedgrupper af varer i udstrakt grad i de to nært forbundne kapitler »Extent and Development of the Turnover« og »Composition of Commodities«, som fællesnævner for »volume og value«. Af den anførte begrundelse herfor skal følgende citeres: »In the case of the goods liable to pay lastage the duty paid is a direct exponent of the importance of the goods in conformity with the composition of the tariff, and the tariff, as we have seen, was comparatively constant and attuned to the customs officer's estimate of the mutual importance of the various groups of articles according to value and volume. For want of parallel indexes for value and volume this *index of lastage* is the best for a total valuation of the development of the goods transport through the Sound, — as originating from the contemporary customs officers' insight it is an organic exponent of the goods transport, much to be preferred to a mechanically prepared index on the basis of some mathematical formula, which in spite of all theoretical insight is still imperfect and characterized by chance« (Dutch Trade, s. 313).«

Inden jeg nærmere kommenterer den anvendelse, der gøres af lastetolden, skal jeg med hensyn til »turnover« gøre dr. Aksel E. Christensen en uforbeholden undskyldning. Min realitetssans har svigtet mig. Naturligvis burde jeg have holdt mig for øje, at her forelaa en oversættelse, og i stedet for at søge forklaringen paa, hvortil dermed sigtedes i kapitlets indledende betragtninger, hvor jeg særligt fæstede mig ved de af mig i mit foregaaende svar

anførte citater, burde jeg have søgt vejledning i resuméet, hvorved jeg vilde have faaet opklaret, at »turnover« stod for omsætning. Naturligvis kan det i moderne dansk sprogbrug om den samlede udenrigske handel meget anvendte udtryk omsætning ikke være mig ubekendt. Derimod skal jeg udtale min tvivl om, at »turnover« almindelig anvendes i denne betydning paa engelsk og her henviser til det store *Oxford Dictionary*, hvor intet eksempel paa brugen af »turnover« i denne betydning gives, medens det anvendes i ikke faa andre betydninger end det danske omsætning (*A new English Dictionary* ed. Sir James A. H. Murray etc. Ti—Tz (1926), 501). Jeg skal videre som eksempel anføre artiklen »Great Britain. External commerce« i *Encyclopædia Britannica* X (14th ed. 1929), 711, hvor udtrykket »the aggregate value of the imports into and exports from« bruges om Storbritanniens samlede udenrigshandel, samt artiklen: »Trade« (*Encycl. Brit.* XXII (1929), 348), hvor det f. eks. om U. S. A. hedder: »but while the external trade per head of population has been comparatively small, the aggregate value of the trade has increased enormously owing to the rapid rate of the growth of population«. Eller om »the World's Trade 1866—1913« (*ibidem*, 350): »imports and exports have been added together so that the value of the goods actually passing in the trade is about half the figures shown«.

Ligeledes skal jeg ytre min tvivl om, hvor almindeligt det er, naar det drejer sig om at maale udenrigshandel — eller udenrigsk omsætning — at omregne den til enhedsmaal f. eks. i skibslæster — dette gælder dog naturligvis ikke skibsfartens forhold (saaledes professor Walt. Vogels undersøgelser) — selv om man naturligvis ikke kan lade sig nøje med alene at opgive værdien, fordi den er et kompleks udtryk baade for svingninger i priserne og i mængden, saaledes at man for at faa viden om handelens omfang (volume) ad forskellige veje maa søge at borteliminere indvirkningen af prisvekslinger. Man finder saaledes forholdet mellem værdi og omfang udtrykt paa følgende maade i den citerede artikel: »The World's Trade« (*Encycl. Brit.* XXII, 350): »Between 1874—75 and 1905, the gold value of the world's trade rather more than doubled and, allowing for the fall in prices, its volume probably trebled«. Hvor det gælder et mere ukompliceret tilfælde som f. eks. vor baconeksport til England, der i aarene før krigen baade i henseende til kvantum og pris var stærkt svingende, kan man dog lade sig nøje med at anføre værdi og mængde for den aarlige eksport jævnsides.

Skønt jeg beklager, at jeg har oversat den betydning, der maa tillægges »the revised curve of lastage« som udtryk for omsæt-

ningen, saa maa jeg dog samtidig sige, at lastetolden forekommer mig lige uegnet til at maale »the meeting streams in the Sound«, hvad enten det gælder balancen mellem dem eller den totale sum heraf (»turnover« eller »omsætningen«). Mine indvendinger skal jeg formulere gennem et eksempel. I kapitlet »Composition of Commodities« skriver dr. Aksel E. Christensen i sine indledende bemærkninger, at det vel er muligt ad forskellig vej at bestemme »the relative importance of the various commodities and groups of commodities between them, both for volume and value* (* a roughly sketched construction of value on the basis of the crude figures of SStab. is behind my *Riga lecture*, (p. 398 ff.)). The check test stated in Ch. VI also give certain clues for a verification«, men slutter med: »In this connexion it will not be attempted to carry through these calculations«. Derefter skrives til indledning i dette kapitels § 2 »Mutual Relations of the Groups of Commodities according to Lastage Due«: »The technically most reliable determination of the proportions of the various groups of commodities may be constructed on the basis of the tariff of lastage. As the construction actually consists in a dissolution of the amounts of lastage, a distribution to the individual sorts and groups of commodities, it must consequently be directly connected with the curve of lastage for the total goods transport. The commodities appear with the same weight here as there, as they follow the adaptation of the same tariff according to volume and value« (Dutch Trade, s. 359 f.).

Dette er ganske logisk og rigtigt. Men det kan ogsaa udtrykkes saaledes: at de fejlvisninger, som lastetoldens satser foraarsager dels med hensyn til volume, dels med hensyn til value i lige grad giver sig udtryk i begge. Hvad saadan fejlvisning kan række til med hensyn til værdien, skal jeg her give et eksempel paa.

Af Appendix G i Dutch Trade (s. 465) fremgaar, at lastetoldens beløb for 6 grupper af varer, der omfatter den totale import til Østersøomraadet paa hollandske skibe og det procentuelle forhold mellem disse udregnet paa basis heraf fordeler sig paa følgende maade for aaret 1625:

1625	Salt	Sild	Vin	Krydderier Kolonial etc.	Teks- tiler	Bland. Varer	Ialt
Lastet.: dr..	19100	10600	6500	6000	3600	2000	47800
I pCt.	40	22	14	12	8	4	100

Men efter en raat ansat (der gives ganske uforbindende blot for at bibringe nogen forestilling om varernes indbyrdes værdiforhold) værdi er den procentuelle fordeling saaledes:

I pCt. af værdien 16 22 17 20 16 9 100¹

Lastetoldens procentdel af værdien for de forskellige varegrupper er følgende:

5,5 2,1 1,7 1,4 1,1² 1³

Imidlertid, da forf., som oven nævnt, har valgt at se bort fra varernes indbyrdes værdiforhold og alene basere sin redegørelse for »the composition of commodities« paa lastetoldens satser er det naturligvis logisk rigtigt, at varesammensætningen, saaledes som den fremtræder paa denne basis, alene udgør udgangspunktet for hans kommentarer og reservationer. Saaledes naar det i § 3 »The Misleading of the Diagrams of the Lastage Amounts« om »spices and textiles and a few expensive articles under the heading of »Other commodities« anføres, at der for disse før visitationens indførelse forelaa mulighed for særligt store toldbesvigelser, og at de »certainly also did take place«, men at det dog maa anses for givet, at »spices, (textiles,) and the non-specified commodities according to the valuation of the tariff of lastage in the 16th and the beginning of the 17th cent. together amounted to at most 10 or 15, but never above 20 per cent. It seems most reasonable to reckon with a doubling — a little above, a little below — of the statements of the diagram« (Dutch Trade, s. 363). Da det imidlertid af ovenstaaende beregning fremgaar, at disse tre varegruppers andel paa 24 0/0 af den samlede lastetold paa importvarer til Østersøområdet 1625 svarer til omtrentlig 45 0/0 af den samlede værdi heraf, vil det forstaas, at heller ikke i aar, hvor disse varegruppers andel af den samlede lastetold var betydelig mindre, kan de afvises som værende uden betydning, naar det gælder en helhedsbedømmelse.

Det er selvfølgelig rigtigt, naar det anføres, at navnlig »the transport of spices through the Sound was actually the object of a very vigorous expansion during the last part of the period«

¹ Der er efter opgivelser i tabellerne regnet med 18 dr. pr. læst af saltet (fransk), 46½ dr. pr. læst af sild, vin efter de opgivne priser, tekstiler ligeledes. For krydderier, kolonial etc. er opgivelserne mindre sikre. Bl. a. er prisangivelser for 1615, da prisniveauet vel snarest var lavere, og prisangivelser andetsteds fra taget i betragtning. Peber er beregnet til ¼ dr. pr. pd. (RA. Øresundstoldregnskab 1624, s. 489, 492, 494 f.); sukker til en gennemsnitspris af ¼ dr. pr. pd. For en del mindre poster har det ikke været muligt at ansætte priser.

² Det store kvantum helt billige stoffer (navnlig thirumtej) giver en væsentlig højere procent end for engelske tekstiler, for hvilke lastetolden i almindelighed kun androg 0,3 til 0,5 0/0 af værdien (jfr. Dutch Trade, 441).

³ For disse varer er regnet med, at lastetolden kun udgjorde 1 0/0 af værdien.

(Dutch Trade, s. 363), d. v. s. efter at Hollænderne selv havde aabnet direkte handelsforbindelse med Ostindien fra slut. af 1590erne. Men det giver dog et spand af aar, inden visitationen indførtes 1618. Dette gælder for de egentlige og særlig kostbare krydderier, som dog kun udgjorde en del af denne varegruppe. Det maa endelig anføres, at for disse var prisudviklingen den modsatte af den for de fleste andre varer, idet Hollændernes og Englændernes direkte handelsforbindelse med Ostindien medførte et meget betydeligt prisfald, saaledes at selv en ringere kvantitet rent værdimæssigt kan have haft betydning i tiden indtil 1600. At de tre varegrupper »spices«, tekstiler og blandede varer allerede i 17. aarh.s første aarti beregnet efter deres værdi ikke udgjorde en ringe del af den totale hollandske import til Østersøområdet vil fremgaa, ved en ganske vist løselig beregning heraf for aaret 1605 (udgangspunktet er at lastetolden udgjorde den samme procentdel af værdien af disse varer som i 1625). Efter dr. Aksel E. Christensens beregning udgjorde lastetolden for disse tre varegrupper tilsammen i dette aar: 2400 dr. eller 9⁰/₁₀ af det samlede lastetoldsbeløb for importen til Østersøområdet, medens lastetolden paa salt androg 13200 dr. eller 51⁰/₁₀ af den samlede lastetold paa importvarer (Dutch Trade, s. 465). Værdien af saltet androg: 264.000 dr.¹ og af de tre varegrupper, efter en dog usikrere ansættelse: ca. 190.000 dr., regner man med en eventuel fordobling ca. 380.000 dr.

Hvad tekstiler angaar, hvor spørgsmaalet om udviklingen af den hollandske import heraf til Østersøområdet nærmest lades aabent, kan der være grund til at fremhæve, at der her foreligger mulighed for en udvikling af denne fra et noget tidligere tidspunkt end med hensyn til »spices«. Dels ved reeksport af engelske stoffer efter farvning og appretering i Nederlandene for hvilken der forelaa muligheder fra 1580erne, da Englænderne fik stapel i Middelburg og for hvilken forholdene laa særligt godt i aarene umiddelbart efter det kejserlige mandats udstedelse 1597. Dels ved eksport af nederlandske tekstiler efter genopblomstringen af den leidske tekstilindustri, der kan dateres til slutningen af 1570erne og 1580erne². Antagelig har den nederlandske tekstileksport til Østersøområdet dog først antaget større proportioner hen i 1590erne.

Selv om nu den meget høje sats for salt, 1 dr. pr. læst —

¹ Beregnet efter en pris af 20 dr. læsten (Dutch Trade, s. 443) mod 18 dr. læsten 1625. Forskellen i prisen andrager for de ialt 13.200 læster salt 26.400 dr.

² N. W. Posthumus: De leidsche Textielnijverheid 1574—1610 (Rijks. Geschiedkundige Publicatiën XVIII (1912), VIII f.).

prisen bevægede sig vistnok i den overvejende del af det behandlede tidsrum mellem 10 og 20 dr. (om nogen jævn prisudvikling var der ikke tale)¹ — omtales af forf., holder han ogsaa kritiken heraf inden for lastetoldens satssystem, idet det s. 363 n. 1 anføres: »the natural rate for salt in relation to the other goods would be half, $\frac{1}{2}$ dr. per last«. Dette gaar paa forholdet til de øvrige importvarer til Østersøen, men har naturligvis ogsaa gyldighed, hvor det drejer sig om det samlede provenu af lastetolden af den øst- og vestgaaende varestrøm. Saaledes giver hver last salt sig heri det dobbelte udslag af en læst rug, for hvilken lastetoldens sats var $\frac{1}{2}$ dr. I forhold til værdien med større skel, da den registrerede rugpris gennemgaaende laa betydeligt højere end saltprisen.

Skønt en mere indgaaende drøftelse af lastetoldens egnethed som maaler af Østersøhandelen (og med betydeligt større materiale) kunde være paakrævet, er dette ikke nu gør ligt; men det fremførte maa tjene som en foreløbig begrundelse for min skepticisme overfor lastetoldens vide anvendelse af dr. Aksel E. Christensen. Dette gælder ogsaa udregningen af det gennemsnitlige lastetoldsbeløb pr. skib, hvor forholdet yderligere kompliceres ved, at de ballastede skibe medregnes, hvilket da heller ikke lades uomtalt af forf. Hermed skal naturligvis ikke siges, at lastetoldens udslag overhovedet intet viser. Den voksende effektivitet efter visitationens indførelse 1618 kan tydeligt aflæses, selv om en kombination af de ovenfor nævnte momenter bevirker, at forskellen pr. skib 1617 til 1618 sikkert kun kan betragtes som en daarlig maalestok for bedringen i deklARATIONERNE. Ligeledes er det utvivlsomt rigtigt, at springet fra 1597 til 1598 for lastetolden pr. skib maa forklares ved, at deklARATIONERNE er væsentlig bedre det sidste aar. Et forhold, som dr. Aksel E. Christensen har æren af først at have paavist, men at formulere besvigelsernes omfang og forbedringerne i deklARATIONERNE med bestemte procenttal paa basis af den skævt visende lastetold, foruden hvad i øvrigt foreligger, maa jeg afvise. Ligeledes vil jeg mene, at det maa staa aabent gennem hvor mange aar forbedringen i deklARATIONERNE fra 1598 vedvarer. Da det ikke er lykkedes dr. Aksel E. Christensen at paavise nogen reform i toldadministrationen, er det muligt, at bedringen her blot skal ses i sammenhæng med den generelle skærpelse inden for alle administrationens grene, der fulgte efter Kristoffer Valkendorfs udnævnelse til rigshofmester.

¹ Under enkelte aars særlige vanskelige forhold for tilførslen af salt kunde prisen stige op til 50 dr. læsten (Dutch Trade, 443).

Inden jeg vender mig til en omtale af notarialregistrene og deres betydning for vurderingen af Øresundstoldregnskaberne, skal jeg gøre opmærksom paa, at dr. Aksel E. Christensen vel i sin fremstilling medinddrager, hvad der foreligger af oplysninger om Danzigs korneksport fra anden kilde end Øresundstoldregnskaberne, men at han ikke kobler sine betragtninger herover sammen med sine konfrontationer og samlede vurdering af Øresundstoldregnskabernes kildeværdi (i kap. »Turnover«). Behandlingen heraf er henlagt til kap. IX »The Corn Market of Amsterdam and the Transport of Corn through the Sound« i § 6 »The Connexion between the Amsterdam Market and the Baltic Exports of Corn about 1560—1650«. Ved en sammenstilling af tallene for Danzigs totaleksport af korn (heri inkluderet Østersoomraadet) med tallene for korneksporten fra Danzig i Sundtoldtabellerne for aarene 1583, 1608, 1618, 1619, 1649, 1662, 1670 og 1684 konstateres — om tallene svarer til virkeligheden — at Østersoomraadets andel i det fra Danzig eksporterede korn 1583 procentmæssigt laa langt højere end i 17. aarh.

At toldbesvigelser i Sundet spillede en rolle i 1583, kan jeg meget vel være enig med dr. Aksel E. Christensen i, men aabenbart ikke om den betydning, der kan tillægges en skibsvis konfrontation af Danzig toldregnskabet for dette aar med Øresundstoldregnskabet for samme aar, en sammenstilling, som ogsaa prof. Walter Vogel nærrede et stærkt ønske om at faa foretaget til nøjere bestemmelse af omfanget af Danzigs søforbindelser i og uden for Østersoomraadet (jfr. ogsaa Dutch Trade, s. 414, n. 2). Naar dr. Aksel E. Christensen herom videre skriver »To be equivalent with the export figures in the 17th cent. the transit figure of 1583 in the Sound must be increased by about 60—70 per cent., and to a corresponding extent the curve according to STTab. will underrepresent the corn transport through the Sound for this period« (Dutch Trade, s. 415 ff.), saa holder dette dog kun ganske stik, naar man regner med procentdelen, derimod ligger det absolutte tal for 1618, det aar da visitationen i Øresund indførtes, næsten paa højde med tallet for 1583. Henholdsvis: 30.900 læster og 32.800 læster (Dutch Trade, s. 415). Besvigelsernes forskellige omfang i Sundet i disse 2 aar taget i betragtning — en bemærkning, der er tilladelig, uanset om der opereres med en bestemt procent — har kornkonsumet i Østersoomraadet i virkeligheden 1618 været større end i 1583. For øvrigt har dette naturligvis ogsaa i Østersoomraadet været svingende og næppe just altid haft de samme udsving som det vesteuropæiske kornbehov. Endelig vilde en undersøgelse af hvorledes disse gamle beregninger over Danzigs

kornekспорт er foretagne — for de aar, hvor ingen Pfahlkammerbuch nu eksisterer — sikkert være paa sin plads¹:

Hvad endelig angaar notarialregistrene skal jeg først bemærke, at naar dr. Aksel E. Christensen og jeg, som det fremgaar af den førte diskussion, har en afvigende opfattelse af den betydning, der kan tillægges disse som middel til at bestemme besvigelsernes omfang i Sundet, saa beror det paa, at jeg tillægger det større betydning end dr. Christensen at faa besvigelsernes omfang konstateret for de forskellige betydelige varegrupper særskilt og tillægger det en tilsvarende ringere betydning at konstatere deficitet i læstetal uden nærmere bestemmelse. For øvrigt forekommer det mig, for saa vidt besvigelser konstaterede i læstetal influerer paa revisionen af lastetoldskurven, at der maa have været særdeles store vanskeligheder, idet besvigelser for varer, hvoraf der betales 1 dr. pr. læst i lastetold, giver det dobbelte udslag af besvigelser for de varer, hvoraf kun erlagdes $\frac{1}{2}$ dr. pr. læst.

Naturligvis betyder dog en sammenstilling af de i notarialregistrene indførte certepartier i større tal med indførsler i Øresundstoldregnskaberne en vis afgrænsning af toldbesvigelsernes omfang. Saaledes naar det for aarene 1594 og 1595 konstateres, at der for henholdsvis 41 og 41 skibe kommende fra Østersøen paa henholdsvis 3002 og 3070 læster tilsammen (ifølge notarialreg.) i Øresund er opgivet varer, der gennemsnitligt pr. skib dækker henholdsvis 71 og 74 % af »the carrying capacity«. Men medens sammenstillingen for de henholdsvis 10 og 12 skibe, der var chartret for rene kornlaste, og ogsaa i Øresundstoldregnskaberne registrerede med saadanne (dækkende henholdsvis 73 og 78 % af »the carrying capacity«) maa siges at være fyldestgørende, saa er sammenstillingens resultat iøvrigt, saaledes som ogsaa fremhævet af dr. Christensen selv, hvor det gælder at kontrollere opgivelserne ved tolden i Øresund for de enkelte varer »very meagre«, idet den sædvanlige formel i certepartier er fuld ladning af »(goederen) waeren ende coopmanschappen«, og der, naar endelig en bestemt vare opgives, i reglen lades mulighed aaben for at substituere med en anden vare (Dutch Trade, S. 345 f.). Heraf følger, at de slutninger, der kan drages af sammenstillingerne, bliver

¹ Dr. Aksel E. Christensen har som angivet S. 414 n. 2 taget tallene fra opgivelser hos Simson: Geschichte der Stadt Danzig, II, (1916) 269, 516, og Naudé Getreidehandelspolitik I (1896) 345, 373, 379, der atter bygger paa Baczko: Über die verminderte Fruchtbarkeit in Preußen (Beitr. zur Kunde Preußens (1818), 160) og Löschin: Geschichte Danzigs (1822), 397. Det er forkert, naar dr. Aksel E. Christensen s. 414 skriver »extant Pfahlkammerbüchere«, idet af de anførte 8 aar kun den for 1583 nu eksisterer. Derimod kan opgivne toldbeløb udgøre basis for beregninger.

usikre, selv om det kan ses, at varer med lavere lastetoldssats ofte i større eller mindre mængde ved opgivelserne til tolderen i Øresund er traadt i stedet for de certepartiet stipulerede. I det hele er spørgsmaalet om, i hvilken udstrækning en saadan substituering har fundet sted ved opgivelserne til Øresundstolderen endnu langt fra løst, et spørgsmaal, som dr. Aksel E. Christensen har været den første til at rejse (allerede i afh. i Hans. Geschichtsbl.), og som han nu atter i Dutch Trade kaster nyt lys over (bl. a. Adrichemsammenstillingerne). Imidlertid kan man dog naturligvis paa dette punkt ikke lade sig nøje med et løsere skøn, som naar det »Dutch Trade« S. 356 skrives »especially during the lastage in the 16th cent. the actual cargoes at the clearance were to a great extent supplanted by imaginary goods of lower rates of duty«, men fortsatte undersøgelser er stadig paakrævede bl. a. nøjere analysering af Øresundstoldregnskaberne selv. Jeg skal saaledes bemærke, at min gennemgang af Øresundstoldregnskaberne engelske afdeling for aarene 1608 og 1609 — indenfor en tidsperiode for hvilken dr. Christensen regner med forholdsvis moderate toldbesvigelser — har vist at et meget stort antal nederlandske skibe har de for denne art besvigelser typiske blandingsladninger af korn og evt. andre varer og et vist kvantum trælast. Endelig maa naturligvis ogsaa kendskab indhentes til det skiftende marked for netop substitutvarerne. Dette spørgsmaals løsning kræver saaledes sikkert en række monografier over enkelte varer eller af lignende art som Arthur Attman: »Den ryska marknaden i 1500-talets baltiska politik«.

Langt bedre dækkende er dog sammenstillingen mellem notarialregistre og Øresundstoldregnskaberne, hvor de i disse sidste registrerede varemængder nærmer sig de virkelige gennem Øresund førte varemængder, d. v. s. efter visitationens indførelse 1618. Da jeg udarbejdede min afhandling om Øresundstoldregnskaberne, var jeg med det til raadighed staaende materiale kun i stand til paa basis af selve Øresundstoldregnskaberne tal — og sammenstilling med 3 Londontoldregnskaber og et Ipswichtoldregnskab, for hvilke byer besvigelserne netop for 1618 ikke havde været særlig store, for saa vidt angik den engelske klædeimport til Østersøen — at konstatere den store virkning som denne administrative reform fik. Her kan nu sammenstillingen med notarialregistre i grovtal give en uafviselig bekræftelse. Medens der for 12 skibe paa tilsammen 1320 læster i 1617 kan konstateres, at Øresundtoldregnskaberne vareangivelser dækker 71 % af »the carrying capacity« (for 7 rene kornskibe paa tilsammen 780 læster, 72 %) er dækningsprocenten 1618 steget til 83 % (for 53 skibe paa

tilsammen 5450 læster) med en tilsvarende procent for rene kornlæster (39 skibe paa tilsammen 3774 læster). Endelig maa sammenstillingen for 1639 — 76 skibe paa tilsammen 10.084 læster — hvor certepartiernes opgivelse af skibsstørrelse næsten dækkes af varernes samlede lastetal i Øresundstoldregnskaberne, yderligere have den virkning, at man, naar effektiviteten ved fortoldningen i Øresund paa dette punkt er blevet saa stor, saa ogsaa kan regne med, at de falske vareopgivers tid i det store og hele er forbi (Dutch Trade, s. 346 f.).

Der kan være andre punkter i dr. Christensens fremstilling — vedrørende hollandsk shipping trade — som af ham betragtes under synspunktet bidrag til vurdering af Øresundstoldregnskaberne — men af mig er blevet betragtet under synspunktet bidrag til oplysning af hollandsk shipping trade. Saaledes hvor de af notarialregistrene udvundne oplysninger om væksten i skibsstørrelsen afløser de tidligere af Hagedorn givne, væsentlig paa Øresundstoldregnskaberne baserede (paa et tidspunkt, da man endnu nærede blind tillid til disse) oplysninger herom, men alle saadanne er naturligvis allerede indbefattede i mine komplimenterende bemærkninger om de i »Dutch Trade« indeholdte betydelige bidrag til hollandsk »shipping trade«s historie.

Astrid Friis.